

ASZIMMETRIKUS ELLENFOGALMAK AZ ISZLÁM TÜKRÉBEN

Absztrakt

A tanulmány kosellecki mintára a kirekesztő gondolkodás sarokkövét, az ellenség-konstruálást járja körbe az iszlám tükrében.¹ Az aszimmetrikus ellenpárok esetében az önmeghatározás, ami mindig pozitív, az ellen nyelvi kifosztását jelenti. Releváns megközelítés a Kelet-Nyugat fogalompár vizsgálata, illetve ennek analógiájaként az iszlám által használt, *dár al-harb – dár al-izlám* ellenpár, mint univerzális jellegű fogalmak. Ez utóbbi kapcsán válaszol napjaink egyik égető problémájára, az európai menekült-migráns válság fontos kérdésére is: elhagyhatják-e a muszlimok az iszlám földjét? Valamint vizsgálja Carl Schmitt barát/ellenség teóriája alapján a terrorista és a szabadságharcos egymáshoz való viszonyát.

Abstract

This study presents the exclusionary thinking – how we construct enemies in the language – in the mirror of Islam, by Reinhart Koselleck. In the case of „asymmetric contra abstractions” the self-definition is positive and at the same time this always means the plunder of the enemy in language, like the pair of East – West or analogue with this *dar al-harb – dar al-Islam*. The study has answer for the important question of the European migrant crisis; can the Muslims leave the land of Islam? Besides construes the relationship with terrorist and freedom fighter by the theory friend/enemy of Carl Schmitt.

Reinhardt Koselleck híres munkájában, *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikájában* a kirekesztő gondolkodás sarokkövét, az ellenség-konstruálást járja körbe. Három történeti példán keresztül vizsgálja a kérdést, a hellén-barbár, a keresztény-pogány és a felsőbbrendű em-

1 A tanulmány, a szerző doktori disszertációjának része. A disszertáció címe: „*Dzsiháid. Terrorizmus, vagy szabadságharc? A fogalom multidiszciplináris vizsgálata*” és a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskolájában készült.

ber/alsóbbrendű ember duális kategória-párjaival.

A történelem során az emberiség, annak csoportjai mindig megnevezik magukat, közösségeiket ez által is definiálják. Gyakran az ellenség megnevezése adja az önmeghatározás alapját, azaz „mi nem vagyok”, ez a definiálás egyik, általában könnyebb módja. Ugyanakkor az aszimmetrikus ellenpárok esetében az önmeghatározás, ami mindig pozitív, az ellen nyelvi kifosztását jelenti, olyan értelemben, hogy automatikusan kizárja a sajátja jellemző pozitívumokból az idegent, neki csak a negatívumok maradnak. Így lesz a sajátból barát, az idegenből ellenség. Az emberiség gyakran élt, és él mind a mai napig a politikában és a mindennapokban is ilyen aszimmetrikus, egymást kirekesztő, kizáró, dichotóm ellenfogalmakkal, használatuk az ókortól végigvonul a történelmen. A téma szempontjából releváns megközelítés a Kelet-Nyugat fogalompár vizsgálata, illetve ennek analógiájaként az iszlám által használt felosztás, a *dár al-harb – dár al-izlám* ellenpár. Az analógia a kosellecki példákkal azért is „patkolt”, mert ő is univerzális jellegű fogalmakat boncolgatott, olyanokat, amik átfogják az egész emberiséget.

A Kelet-Nyugat aszimmetrikus ellenpár gyökerei a hellén-barbár fogalompárban is megtalálhatók. Az ókori görögök az idegent, az ellenségeiket, aki nem rendelkeztek olyan nemes szellemi és fizikai tulajdonságokkal, mint amiket maguknak tulajdonítottak a hellének, barbárnak nevezték. Ugyanakkor a kiterjedt kereskedelem, és a görög poliszok háborúi a keletről érkező perzsa hódítókkal mély nyomot hagytak a korabeli görögység kollektív tudatában, ezért a barbár és keleti ember konvergált egymással, és egymás szinonimái lettek. (Arisztotelész ebben a szellemben nevelte, készítette fel Nagy Sándort a keleti hadjáratára, a Perzsa Birodalom ellen).

Ha tovább megyünk a kosellecki példákon, akkor a keresztény-pogány ellenpárnál még közelebb jutunk a problémánkhoz. Ráadásul ebben az esetben ott rezonál a keresztény-muszlim pár, mint ellenfogalmak, és ez a definiálás, ha burkoltan is, de jelen van korunk retorikájában, kommunikációjában is. A keresztény Európának az első igazán intenzív és hosszan tartó érintkezése a Kelettel a kereszties hadjáratok voltak. Ebben az időben az európaiság, mint fogalom még csak formálódott,

de a hadjáratok kiváló lehetőséget biztosítottak a keresztény európai államoknak, hogy definiálják magukat. Így lett a barát keresztény, az ellenség pedig pogány. Akkoriban az ismert világ Európából, Ázsiából és Afrikából állt, és az európai kereszténység tudatában volt számbeli kisebbségének, hiszen azt pontosan tudták, hogy hol élnek a keresztények. Éppen ezért az általános felfogás az volt, hogy a világ nagyobb része pogány (ellenség), ami elsősorban az iszlámot jelentette, hiszen csak róluk volt ismeretük. Ennek megfelelően alakította ki Európa az iszlám világról, mint ellenségről azt a negatív képet, amit általánosságban mind a mai napig öriz.² A folyamat fonákja, hogy abban az időben az iszlám világ, a Kelet sokkal magasabb fejlettségi szinten állt, mint a Nyugat. Európára a feudális társadalmi berendezkedés, és agrárgazdálkodás volt a jellemző, míg a Kelet mozgatója a jól jövedelmező, kiterjedt és szerteágazó kereskedelem volt, ami sok utazást, a világ megismerését, és az ezzel járó nyitott gondolkodást jelentette (Simon 2009). Érthető hát a Nyugat frusztrációja a Kelet irányába, és az ebből eredő gondolkodás, ami a közel kétszáz évig tartó intenzív érintkezés, a kereszties hadjáratok végére sem oldódott fel, változott meg. A kereszties hadjáratok további társadalmi jellemzője, hogy a Nyugat kollektív tudatában erősebb nyomott hagyott, mint a korabeli muszlim világban, mert ezek a háborúk az akkori iszlám világ kiterjedéséhez, hatalmához, harcaihoz képest csak határmenti villongásnak számítottak. Jelentősége az iszlám világban csak az iszlám civilizáció hanyatlásával növekedett meg, de ez egy jóval későbbi korhoz, a gyarmatosítások korához kötődik, amikor fordult a helyzet, és már a muszlim világ napjainkig tartó frusztrációjáról beszélhetünk. Ezt az utólagos felértékelődés akkor válik világossá, ha megértjük, hogy az iszlám világ sok dologban eltérően gondolkodik, mint mi. Más a viszonyuk az időhöz, a történelemhez. Mivel az iszlám világban a vallás az élet minden mozzanatát áthatja, szabályozza, ezért a történelmi események is mindig hordoznak vallásos üzenetet. Ezek a megfelelő kontextusba helyezve aktivizálódnak, reflektálnak a muszlimok éppen aktuális problémáira, mint egy élő hagyomány. Ez főleg a krízisek idején nyer értelmet. Így kerül párhuzamba napjaink történelme a kereszties hadjáratokkal a muszlimok kollektív tudatában.

2 A teljes képhez hozzátartozik, hogy voltak a történelem során ellenpéldák is, pl. a romantika pozitív iszlám- és Kelet-képe.

Visszatérve az aszimmetrikus ellenfogalmakhoz, a Nyugat negatív, szemantikailag kifosztó Kelet-definiálása a történelem során nem változott. Egyrészt a kereszties háborúk idején kialakult szemléletet az Oszmán török európai hódítások tartósították, de a folyamat folytatódott akkor is, amikor Európa offenzívába ment át, és kezdetét vette a kolonizáció. Ekkor már rég nem beszélhetünk az iszlám világ, a Kelet gazdasági, kulturális fölényéről, a Nyugat minden téren átvette a vezetést. Innen datálódik a muszlimok jelenlévő frusztrációja. Annak ellenére, hogy a gyarmatosítások kora már lejárt, az iszlám gondolkodás szerint (és nemcsak szerintük) ez a folyamat, az iszlám világ gyarmatosítása még mind a mai napig tart, gazdasági, tudományos-technikai függés és kulturális elnyomás formájában.

Most nézzük meg mindezt a muszlimok szemszögéből. A *dár al-harb* és *dár al-islám* aszimmetrikus ellenfogalmak tökéletesen illenek a témához, mert egyetemes jellegüknel fogva bipolárisan osztják fel világunkat az iszlám szemszögéből, és a muszlimok kommunikációja, argumentációja szerint kapcsolódik a dzsihádd fogalmához. A fogalmak jóval Mohamed után keletkeztek egy olyan korban, amikor az iszlám hódítások az akkor ismert világ jelentős részére terjedtek ki. A *saría*, az iszlám előírásainak, jogrendszerének hosszú kialakulása során felmerült az igény az iszlám által uralt, illetve azon kívül eső területek jogi kategorizálására. A *dár al-islám*, szó szerint az iszlám háza, átvitt értelemben az iszlám világa, olyan területet jelöl, ami az iszlám fennhatósága alá esik. A muszlim interpretációban ez az öndefiníció, a saját, a barát kategóriája, ahol igazság és béke uralkodik. Ezzel ellentétes a *dár al-harb*, a háború világa, olyan terület, ami nem esik az iszlám fennhatósága alá, ellenséges viszonyban áll az iszlámmal, annak biztonságát, szabadságát fenyegeti, ezért ellene háborút lehet viselni. Ez az idegen, az ellenség definiálása. Fontos a „lehet” a mondatban. Arról van szó, hogy Mohamed halála után meginduló hódítások nagyon gyorsan, nagyon komoly sikereket hoztak. A korabeli muszlimok a szárazföldön félelmetes hadseregnek bizonyultak, mozgékony könnyűlovas taktikájuk, és a nehéz körülményekhez hozzászokott emberanyag nehezen talált legyőzőre. Ráadásul gyorsan és innovatív módon elsajátították a hajózást, és a tengeri hadviselésben is figyelemre méltó sikereket értek el. Ennek köszönhetően az ismert világ mindhárom földrészén jelentős hódításokat tudtak magukénak. Ezek a hadjáratok a zsákmányszerzés és a politikai terjeszkedés eszközei voltak, de joggal hihették

ugyanakkor azt is, hogy univerzális igényű vallásuk (ami hitük szerint a békét és az igazságot hozza el) az egész világon elterjed. A katonai sikerek azonban idővel megtorpantak Európában, Ázsiában és Afrikában egyaránt. Rá kellett jönniük, hogy az arab expanzió véges, nem lehet mindenütt háborút viselni. Ekkor jött létre a *dár al-szulh*, vagy másképp *dár al-ahd* kategória, ami a fegyverszünet világának felel meg. A fogalmat az egyik leghíresebb vallásjogtudós, as-Sáfii alkotta meg a IX. században. Ezáltal jogilag lehetővé vált az együttműködés a világ más területeivel anélkül, hogy háborúba bonyolódott volna a kalifátus. Gyakorlatilag ez egy jogi kibúvó arra az esetre, ha a muszlim állam erejét meghaladó katonai vállalkozás van kilátásban. A fegyverszünetet jogilag 10 évre lehet megkötni egy próféta hagyomány mintájára (hudajbái szerződés),³ ennél a pontnál azonban meg kell említeni, hogy nézeteltérés alakult ki az akkori kor nagy vallásjogtudósai által fémjelzett vallásjogi iskolák közt. Nevezetesen as-Sáfii szerint ez csak maximum tíz év lehet, míg a másik neves tudós, Abu Hanífa szerint ezt 10 évenként meg lehet hosszabbítani, ahogy azt az iszlám érdeke kívánja, mert a „...muszlimok érdekeit a béke jobban szolgálja, mint a háború...” (Abu Sulayman 1996:62).

Miért olyan fontosak ezek a megállapítások több mint ezer év múltával a muszlimoknak?

Valójában ezek nemcsak a muszlim, hanem a velük kapcsolatban lévő, mellettük élő, nem muszlim országoknak is szignifikánsak. Itt utalnunk kell a már fentebb említett eltérő muszlim gondolkodásra, a történelmi hagyományok tükrében. Az említett két tudóst az iszlám legnagyobb gondolkodói közt tartják számon, és a legnagyobb tisztelet övezi munkáikat mind a mai napig. Éppen ezért mértékadó a jogi véleményük napjainkban is, és ez fontos alapelv az iszlám országok nemzetközi kapcsolataiban. Lefordítva, egész egyszerűen arról van szó, hogy ez adott a múltban jogi alapot a muszlim országoknak a békés egymás mellett élésre a nem muszlim országokkal, és ismerve a muszlimok viszonyát múltjukhoz, ez napjainkban is hivatkozási alap (lehet), ha tradicionális módon, a *saría* felől közelítjük a kérdést. Az pedig egyáltalán nem mindegy, hogy melyik jogi álláspontot fogadja el a többség, a maximum 10 éveset, vagy azt, ami korlátlanul meghosszabbítható. Abu Hanífa véleményét osztotta Ibn Hanbal is, aki szintén a kor meghatározó jogtudósa volt, így ma is ez a jogi véle-

mény van érvényben, megteremtve a békés egymás mellett élés lehetőségét muszlimok és nem muszlimok közt, a *saría* szempontjából.

Ehhez a kérdéshez tartozik egy napjainkban is jelentős figyelmet igénylő folyamat, nevezetesen a muszlimok migrációja. Nem kevesebbről van szó, mint arról, hogy a muszlimok elhagyhatják-e az iszlám területét, migrálhatnak-e egy nem muszlim országba. Ezt a kérdést már nem lehet olyan egyértelműen levezetni a fenti megállapításból. A történelmi példák azt bizonyítják, ahol megszűnt a muszlim fennhatóság, onnan a muszlimok elvándoroltak, mert iszlám fennhatóságú területeken kell élniük, ahol az iszlám jog, a *saría* van érvényben. Ez a jelenség megfigyelhető a középkori Magyarországon is, a török hódoltság megszűntével. Csak-hogy napjaink megváltozott viszonyai mellett ezt a gyakorlatot nehéz fenntartani, és ez egy új kihívás elé állította az *ummát*. Végül az elfogadott gyakorlat az lett, hogy az iszlám engedélyezi a migrációt abban az esetben, ha az adott országban a muszlimok szabadon gyakorolhatják a vallásukat. Ezt azonban vallásjogilag alá is kellett támasztani, ezért korunk vallástudósai az *idzstihád*⁴ segítségével konstruáltak egy új kategóriát az ezredfordulón, ez lett a *dár al-daava*, azaz a misszió, vagy propaganda világa a hit szempontjából. Egyúttal pedig elvetették az iszlám világa/háború világa kettős felosztást, mondván, hogy ez a mai viszonyok közt túlhaladott. Ennek megfelelően a Nyugat-Európába kivándorolt muszlimok a *saría* szerint nem a *dár al-harb*, hanem a *dár al-daava* világában élnek. Ezt a jogi rendelkezést *fiqh al-akallijját*-nak, azaz muszlim kisebbségi jognak nevezik (Fishman 2006). A muszlimok migrációja mellett másik jelentős hozománya ennek a jogi értelmezésnek a hadi állapot, konkrétan a terrorizmus elvetése, mert ezáltal jogilag is okafogyottá vált, hisz megszűnt a *dár al-harb*, ahol háborút kell/lehet viselni a muszlimoknak.

Ez a praktika általánosan elfogadottá vált a muszlim világban, és a mérsékelt imámok köreiben. Kidolgozása két muszlim tudós nevéhez fűződik, Taha Dzsábir al-Alváni mellett közreműködött Juszuf Karadávi is, aki az iszlám egyik legnépszerűbb hitszónoka. Azonban, mint annyi mindenben, itt sincs teljes konszenzus, mert a radikális nézeteket képviselő muszlimok szerint mind a mai napig fennáll a *dár al-harb* – *dár al-islám* status quo, amit az általuk elkövetett terrorcselekmények igazolására fel is használnak. Tipikus példa erre

3 Mohamed 628-ban 10 éves fegyverszünetet kötött a vele akkor folyamatosan hadban álló mekkai vezetőkkel.

4 Önálló véleményalkotás, az iszlám vallásjogban kiemelt a fontossága.

napjainkban a DAIS/Iszlám Állam kommunikációja, ami nemcsak megtartotta az eredeti felosztást, de leszögezte, hogy csak az általa uralt területek jelentik a *dár al-iszlámot*, az összes többi *dár al-harb*.

Az ellenség és barát meghatározásához még egy gondolat. Carl Schmitt,⁵ a XX. század egyik jelentős gondolkodója *A politikai fogalma* című alapművében elemzi az ellenség–barát problémát, rámutatva arra, hogy a politika nem más, mint ennek a megkülönböztetése, mely legélesebben, kristálytisztán a háborúban nyer értelmet. Egy késői értekezésében, *A partizán elmélete* című munkájában (Schmitt 2000) pedig korunk háborúinak, az aszimmetrikus háborúknak tipikus ellenségképeivel foglalkozik. Megállapításait Szabó Márton adaptálta napjainkra *A láthatatlan ellenség* című dolgozatában (Szabó 2004). Akarva-akaratlanul a terrorista–szabadságharcos aszimmetrikus ellenfogalmakhoz jutunk el e munkák által, azzal a megkötéssel, hogy Koselleck fogalmi ellenpárjaival ellentétben itt nem egyetemes igényű ellenfogalomról van szó, hiszen nem az emberiséget osztja két embertípusra; sőt, egymással olykor konvergáló fogalmakkal dolgozunk, például ami a módszereket illeti. Mindkét csoport alkalmaz/hat azonos módszereket, és ideológiájuk közt is találhatunk átfedést. Csak hogy a célcsoport bipoláris, és még találunk néhány „részletet”, ami szembeállítja a fogalmakat. Nézzük ezeket részletesen.

A fogalmak vizsgálatakor szembeűnik, hogy a szakirodalom több kifejezést is használ, és az sem ritka hogy ezek keverednek egymással. Ebbe a fogalomkörbe tartozik az irreguláris harcos, a felkelő, a szabadságharcos, a partizán, a gerilla és a terrorista. Nem véletlenül maradt a felsorolás végére a terrorista, mert az „érezhetően” diszkordál a többiétől. Ami első látásra közös bennük, hogy mindegyik fogalom önkéntes kategória, ami a morált minden esetben emeli, ez hatékonyságuk egyik alapja. (Ez a reguláris harcosról nem mindig mondható el, ráadásul ő mindig egy szigorú szabályrendszerben cselekszik, amiben az improvizációnak alig van tere, ez pedig a hatékonyság csökkenéséhez vezet). Emellett mindegyik fogalom beleillik az irreguláris harcos kategóriába. Az irreguláris harcos civilnek öltözik, nem hord egyenruhát, ellentétben a katonával, akinél az öltözék jelzés-értékű a társadalom felé, félreérthetlenné teszi viselőjének társadalmi pozícióját, nyilvánosság feletti hatalmát. A reguláris harcosnál (katona, rendőr etc.), ellentétben az irreguláris harcosal, a fegyverének viselése látható, és ez még jobban kiemeli, erősíti pozícióját.

5 Schmittől bővebben ld. Lilla 2005.

Ha végigvesszük a többi fogalom jelentését, látjuk, hogy a terrorista kivételével szinonimái egymásnak. A felkelő az elnyomó, vagy megszálló hatalom ellen, a szabadságharcos a szabadságért harcol. A gerilla a spanyol *guerra*, háború szó kicsinyítő képzős alakja, így kis háborút jelent. A kifejezés az 1808–1813 közötti spanyol szabadságharcból származik, amikor a spanyol nép több mint 200 egymástól többé-kevésbé független, kis, lokális háborúban harcolt Bonaparte Napóleon megszálló seregei ellen. A partizán jelentése az olasz *partigiano*, párttag, harcostárs szóból származik, ebből vált nemzetközivé. Az első partizán harcmódról szóló mű egy német szerző, Johan von Ewald tollából származik 1785-ből, aki irreguláris harcosként végigharcolta Észak-Amerikában előbb a hétéves angol-francia gyarmati háborút (1756–1763), majd az amerikai függetlenségi háborút (1775–1783) is, és tapasztalatait rögzítette a *Treatise on Partisan Warfare* című könyvében. A másik figyelemre méltó olvasmány Vlagyimir Iljics Lenin *A partizánharc* című tanulmánya, melyben a új, tágabb szintre emeli a partizán fogalmát, a lokális harcból a nemzetközi osztályharc hadszíntérre, megteremtve ezáltal a partizán evolúcióját, az internacionalista hivatásos forradalmárt (Schmidt 2000), de ez már inkább egy új, önálló kategória.

A partizán és szinonimáinak jellemzői az irregularitás (és bizonyos értelemben az illegalitás), a politikai elkötelezettség (pártszimpatizáns, harcostárs), és emellett a harcászati mobilitás, a konspirációs készség, és ahogy Schmitt nevezi, a tellurikus karakter. Che Guevara azt írja, „a partizán a háború jezsuitája” (Che Guevara 2007:39), ezzel a rejtőzködő, konspiratív hadviselésre, éjszakai manőverekre etc. gondol, de Schmitt ezt tovább viszi, amikor aláhúzza a partizán politikai/katonai erő kifejtésének feltétlenségét. És itt van az egyik olyan pont, ahol a terrorista és a partizán/gerilla konvergál egymással. Mindkettőre jellemző a „jeszuita” harcmódr, és mindkettő képes szélsőséges módszereket alkalmazni. A partizán/gerilla ugyanakkor a tellurikus karakter miatt a saját harcának a jobbágya, röghöz kötött, mert a saját földjén harcol, azt védi, illetve ott akarja a jogait kivívni. Ez egyben az egyik erőssége is: a helyismeret. De nemcsak a környezet, a terepet ismeri, hanem ismeri annak lakosait, így élvezzi a nép támogatását is. Ez a legfontosabb, döntő tulajdonság, ami szembeállítja a terrorista a szabadságharcossal. A terroristának nem lehet valós tömegtámogatottsága, mert a tömeget támadja, azt terrorizálja, félemlíti meg. Érdemes belegondolni, hogy ez visszafelé is igaz: az a terrorcsoport, amelyik

tömegbázissal bír, nem terrorcsoport, bármit is állít róla a hatalom.

Ismét visszatérve az aszimmetrikus ellenfogalmakhoz, és leszűkítve a valóságot a háború, azon belül is az aszimmetrikus háború horizontjára, semelyik irreguláris harcos nem mondja magáról, hogy terrorista. Az öndefiníció mindig a pozitív kicsengésű szabadságharcos, az ellenség definíciója pedig a negatív kicsengésű, nyelviileg kifosztott terrorista.

Felhasznált szakirodalom

- Abdulhamid, Abu Sulayman 1996 *Nemzetközi kapcsolatok az iszlám nézetei szerint*. Miskolc, Aluakf Iszlám Alapítvány.
- Che Guevara, Ernesto 2007 *A gerillaharcos kézikönyve*. Budapest, Ulpius-ház.
- Fishman, Shammai 2006 *Fiqh al-Aqalliyat. A Legal Theory for Muslim Minorities*. Washington, Hudson Institute.
- Koselleck, Reinhart 1997 *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Budapest, József Kiadó.
- Lilla, Mark 2005 *A zabolátlan értelem. Értelmiségek a politikában*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Schmitt, Carl 2000 A partizán elmélete. In *A politikai fogalma*. Budapest, Pallas Stúdió.
- Simon Róbert 2009 *Islám kulturális lexikon*. Budapest, Corvina Kiadó.
- Szabó Márton 2001 A láthatatlan ellenség. *Kritika*, 12:8-12.